

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 19:2 (2014), SS.85-102.

MEDENİYETLERİN RUHU VE OSMANLI MEDENİYETİ

Ramazan ATA*

Öz

Türkler 10. asırda kitleler halinde Müslüman olmuşlar ve Orta Asya'da İslam dininin yayılmasını hayat gayesi haline getirmişlerdir. 11. asırda Anadolu'ya giren Türkler, orayı da değişik inançlara hoşgörüye dayanan yönetimleri ile Türkleştirmiş ve İslamlaştırmışlardır. Türkler, Müslüman oldukları andan itibaren İslam'ın inanç ve ahlak sistemi ile yapılırken bu dine ters düşmeyen eski kültürlerini de yaşamaya devam etmişlerdir. Türklerin Müslüman olmaları, Arapların ve Farsların Müslüman olmalarından ve İslam medeniyetine katkılarından farklı özellikler taşır. Raşid halifeler döneminden sonra gelen Emeviler döneminde yoğun olarak Arap milliyetçiliği yapıldı. İlk dönemden itibaren Müslüman olan Farslar, yeni dine girerken eski dinleri olan Mecusilikten birçok inancı terk etmediler. Bu iki medeniyet farklı inanç ve kültürlerle Türkler kadar içiçe girmedi. İslam medeniyeti dairesine giren Türkler ise eski inançlarını büyük oranda terk ederek yeni dine girdiler ve 10 asra yakın bayraktarlığını yapıp çok geniş alana yayılmasını temel amaç olarak seçtiler. 17. asra kadar süren bu durum azalarak 20. asra kadar devam etti. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile bu durum sona erdi ve İslam medeniyeti, bayraktarlığını yapabilecek merkezi bir güçten mahrum kaldı.

Anahtar Kelimeler: İslam, Arap, Fars, Medeniyet, Osmanlı Medeniyeti.

The Spirit of The Civilizations and The Ottoman Civilization

Abstract

Turks converted to Islam in the tenth century and made the spread of Islam in the Central Asia their purpose of life. Having set foot into Anatolian soil in the eleventh century, Turks converted the region into the Turkish nationality and Islam with their tolerance towards the different religious groups. After becoming Muslims, Turks rearranged themselves according to Islamic moral sytem while preserving their old traditions that comply with Islam. Turks conversion to Islam and their contributions to it are different from Arabs' and Persians' becoming Muslim. Generally during the Umayyads who came to rule after the Rashid Caliphes era, an Arab nationalism was adopted. From the beginning of their conversion to Islam, Persians didn't leave a big deal of their old Zoroastrian religious beliefs. Both of these civilizations didn't interact with

---

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ataramazan68@firat.edu.tr

different civilizations and cultures as much as the Turks did. Turks who joined the Islamic civilization gave up on their old religions and believes to a great extent and they accepted this new religion and pioneered for ten centuries with the aim of spreading it to wider lands. This situation continued firmly until the 17th century and went on, although gradually losing pace, until the 20th century. With the Mondros Fire Cease Treaty this situation ended and Islam world became deprived of a central force that could pioneer it.

Keywords: Islam, Arab, Persian, Civilization, Ottoman Civilization.

GİRİŞ

Medeniyet; bir toplumun bütün davranışlarına yön veren inanç ve ona dayanan ahlaki kurallardır. Bütün medeniyetlerin yaşama gayesini oluşturan ve geleceğini biçimlendiren bir omurgası vardır ki, buna medeniyetin ruhu diyoruz. İslamî Türk medeniyetinin bir parçası olan Osmanlı medeniyeti varolduğu ilk andan itibaren bu medeniyetin temsilciliğini ve öncülüğünü yapmıştır. Temel misyonu, tevhit akidesini yayarak insanların dirlik ve düzenlik içinde yaşaması olmuştur. Güçlü bir medeniyetin oluşması için sembolik ve kavramsal düşünme düzeyinin yüksek olması gerekir. Türk milletinin tek tanrı inancına dayanan, İslam'dan önceki yüzlerce yıllık tarihi ve tevhit inancına dayalı İslam'dan sonraki tarihi ona güçlü bir sembolik ve kavramsal tefekkür seviyesi kazandırmıştır. Böylece ulaştığı medeniyet seviyesi, hangi milletten veya inançtan olursa olsun bütün insanları hukuk ve adalet çerçevesinde yönetme bilincine bu milleti ulaştırmıştır.

İslamî Türk medeniyetinin son iki temsilcisi olan Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri asıl yaşam havzalarından uzakta yaşamış medeniyetlerdir. Güçlü ve daha önce yabancı oldukları Roma ve İran medeniyetleri ile karşılaşmaları, onlara yeni özellikler kazandırmıştır. Karşılaşılan yeni medeniyetlerin Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine sağladığı en önemli kazanç, başka millet ve inançtan insanlarla birlikte hoşgörü içinde yaşama kültürüdür. Orta Asya steplerinde genellikle göçebe ve birbirinden uzak olarak yaşayan insanlar için bu önemli bir kazanç olmuş ve kendilerine yabancı toprakları Türkleştirmeleri ve İslamlaştırmalarını sağlamıştır. Mevlana'nın deyimi ile bir pergel gibi kendi inanç ve kültürlerine ayaklarının birini sağlam bir biçimde basarken, diğer ayağı ile bütün insanlığı güçlü bir biçimde hoşgörü içinde kucaklamışlardır.

Bütün medeniyetlerde bilinçli ve rasyonel düzeyde hesabı yapılan bir bilinç vardır. Medeniyetin ruhsal temeli bir inanç, toplumsal temeli ise o inanca dayalı bir ahlak düzenidir. Bu inanç ve ahlakî temeller üzerinde

birleşmenin huzur ve emniyetini duyan insanlar, o inancı ve ahlak nizamını yaşatacak devlet teşkilatını ve iktisadi yapıyı kurarak büyük bir kültür meydana getirirler. Burada önemli olan inancın rasyonel düzeyde muhakemeden geçirilmesi ve bütün müntesiplerinin zihnine, onları aksiyona yöneltmek şeklinde kavramsal ve sembolik olarak bilinç düzeyinde yerleşmesidir. Bu durum o medeniyeti bütün boyutları ile sarıp sarmalayan sanattan mimariye, edebiyattan musikiye bütün boyutları ile tabiri caizse kendi rengine boyayacaktır. Osmanlı medeniyeti derken işte tam olarak bunu kastediyor ve bu medeniyetin yaklaşık altı asırda hükmettiği toprakları nereden alıp nereye getirdiğini vurgulamak istiyoruz. Yaşadığımız toprakların her karışına işlemiş bu ruh anlaşılmasın, hiçbir şey anlaşılmasın. Bu makalemizde Osmanlı medeniyetinin altı asra yakın üç kıtada hükmetmesini ve değişik inançtan insanları bir arada tutmasını sağlayan bu ruhu ve kaynaklarını ortaya koymaya çalışacağız.

I. MEDENİYETLER HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME

İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar insanın olduğu her yerde az veya çok medenileşme gayretinin olduğu bütün araştırmacılar tarafından tespit edilen bir gerçektir. Toplu yaşamın bir gereği olan medeni ilerlemeler insanı diğer canlılardan ayıran temel özelliştir. Her toplum, geçici bir araya gelmeleri aşan sürekli ve kurumlaşmış ilişkiler düzeyine sahiptir. Düzenli bir toplum hayatı için istikrar ve düzeni sağlayan kurallara ihtiyaç vardır. Bu kuralların kaynağı, belirsizlikleri ortadan kaldıran bir inançtır. İnanç; insanların içinde yaşadığı belirsizliklere anlam verme ihtiyacından ortaya çıkar. Bazı araştırmacılar; nasıl insanda yeme, içme, üreme ve benzeri ihtiyaçları ortaya çıkaran genler varsa, inanma ihtiyacını da ortaya çıkaran genler olduğunu ifade etmektedirler. Toplumdaki belirsizlikler sağlam ve rasyonel bir inançla çözülemezse, davranışlar tutarsız olur ve bu durum toplumsal kargaşa ve huzursuzluğa neden olur. Böyle bir toplumun uzun süre yaşaması mümkün olamaz. İnsanların birlikte yaşama ihtiyacından medeniyetler doğmuş ve günümüze kadar birçok medeniyet yaşamıştır. Toynbee, bunlardan 16 medeniyetin öldüğünü 5 medeniyetin ise Batı medeniyeti tarafından yok edilme tehlikesi ile yüzyüze olduğunu ifade etmektedir.¹

İnsanlar varoluşlarından itibaren birlikte yaşama ihtiyacı duymuşlardır. Bu ihtiyaç birlikte yaşamın şekillerini önemli hale getirmiştir.

¹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yay., İstanbul, 1988, s. 9.

İnsanlar birlikte yaşarken kimi zaman eşit olmuşlar, kimi zamansa değişik biçimlerde birbirinin kölesi olarak yaşamışlardır. İlk insanlar paylaşımcı bir şekilde yaşarken, Antik Yunan'daki şehir devletlerinde mümkün olduğunca aynı şehirde yaşayanlar vatandaş olarak görülmüş ve aynı oy hakkına sahip olmuşlardır. Roma İmparatorluğunda ise köleler farklı bir sınıf olarak kabul edilmiştir. İlahi dinler kölelik kurumuna belli sınırlar dâhilinde müsaade etmişlerdir. İslamiyet ile köleliğin sınırları iyice daraltılmıştır. İslam'dan önceki Türk tarihinde köleliğin çok az olduğu görülür. Türkler, kabileler halinde içiçe yaşadıkları için, birbirlerini köleleştirmekten genellikle uzak durmuşlardır. Dağlarda ve bozkırlarda yaşayan göçebe toplulukların sık sık şehirleri yağmalayarak bununla hayatlarını idame ettirdikleri bilinen bir durumdur.²

Osmanlı medeniyetinin ortaya çıkması, gelişmesi ve yayılmasına baktığımız zaman, kendine has özellikler taşıdığını görürüz. Bu süreçte İslam inancının ve buna bağlı değerler sisteminin önemini belirlemeksizin ve bu noktaya hak ettiği vurguyu yapmaksızın, Osmanlı medeniyetinin doğuşunun, gelişmesinin ve yayılmasının anlaşılması zordur.³ İslam medeniyetinin dayandığı inanç sistemini yaşam gayesi haline getiren Türkler, geçmiş miraslarını da buna eklediler. Ayrıca Orta Asya'dan Anadolu'ya göç süreçlerinde karşılaştıkları diğer kültürlerin bazı değerleriyle de bu medeniyeti zenginleştirdiler. Ama en önemlisi bu İslamî ve evrensel değerler, Osmanlılar tarafından içselleştirilip yeni bir sentez halinde altı asır uygulandı.

Medeniyet ve kültürün tarifi bu konuyla ilgilenen bilim adamları arasında tartışma konusudur. Başka bir medeniyet dairesine girilmek istendiği için, kültür ve medeniyetin tarifi ve arasındaki farklar bizdeki kadar dünyanın hiçbir ülkesinde bu kadar derinlemesine irdelenmemiştir. Bizde kültür medeniyet ayrımı sadece sosyolojik bir mesele olarak ele alınmamış, Batı medeniyet dairesine girmek için de bir metod olarak kabul edilmiştir.⁴ Osmanlı Devleti'nin 17. asırdan itibaren Batı karşısında geri kalması teknolojiye bağlandı ve Batı'yı yakalamak için Batı'nın teknolojik ilerlemesinin alınması gerektiği belirtildi. Fakat birçok aydın tarafından Batı'nın teknolojisi alınırken kendi kültürümüzün korunması gerektiği belirtildi. Batı'nın teknolojisi medeniyet olarak adlandırılarak, bunun insanlığın ortak değeri olduğu ve alınmasında bir sakınca bulunmadığı belirtilirken, bizi biz yapan kültürel değerlerimizin korunması gerektiği üzerinde duruldu.

² Rene Grousset, Stepler İmparatorluğu, Çev., Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 96-105.

³ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, İslam Medeniyeti Tarihi, T.D.V., Ankara, 2006, s. 4-5.

⁴ Mehmed Niyazi, Medeniyetimizin Analizi ve Geleceği, Ötüken Yay., İstanbul, 2007, s. 47.

Biz burada Yılmaz Özakpınar'ın medeniyet tarifi üzerinde durmak istiyoruz. Özakpınar, Türk ve Batı dünyasındaki geniş araştırmalarından sonra kültür ve medeniyeti şöyle tarif ediyor: *"Kültür, eserler ve ürünlerdir; medeniyet, onların arkasındaki inanç ve ahlak nizamıdır... Kültür öğeleri rastgele meydana gelmez. Toplum yapısının temelindeki inanç ve ahlak nizamı, kültür öğelerini seçtirir, şekillendirir, yönlendirir, sınırlar ve öğelerin ilhamını verir. Kısacası, kültür öğelerini belli bir manevi çerçevede içinde doyuran inanç ve ahlak nizamı medeniyettir."*⁵ Öyleyse, kültür bir milletin örf, âdet ve gelenekleri; medeniyet ise; kültürün oluşmasında etkili olan inanç ve ahlak düzenidir diyebiliriz. Osmanlı medeniyeti diyerek; Türk kültürü ile bunun oluşmasında, değişmesinde temel olan İslam inanç ve ahlakının birleşimini ve bu süreçteki diğer kültürlerin katkılarını ifade etmiş oluyoruz.

Canlıların ruhu olduğu gibi medeniyetlerin de ruhu vardır. Medeniyetlere hâkim kimliğini kazandıran ve onu diğer medeniyetlerden ayıran bu ruhtur. Bu ruhu veren; o medeniyetin insanlarının arzuları, idealleri ve amaçlarıdır.⁶ Madde ve ruh ayrımı insanın ilk varoluşundan itibaren tefekkürün temelini teşkil eder.⁷ Kuran'a göre şeytanın ötekileştirilmesinin ve cennetten kovulmasının nedeni, insanın topraktan kendisinin ise ateşten yaratılmasından dolayı kendisini üstün görmesi ve gururlanarak Allah'ın emrine karşı çıkmasıdır.⁸ Medeniyete maddeci yaklaşımların temelini güç ve bencillik; maneviyatçı yaklaşımların temelini ise hak ve diğergamlık teşkil eder. Diğergamlık: Kendin için istediğini başkaları için de istemek, kendin için istemediğini başkaları için de istememektir. Bundan dolayı maddi değerleri öne çıkaran medeniyetlere Maddeci, manevi değerleri öne çıkaran medeniyetlere de Maneviyatçı medeniyetler denilebilir.

Karahanlılar'dan itibaren Türklerin yoğun biçimde Müslümanlaşmaya başlaması bu duruma yeni bir boyut kazandırmıştır. Müslüman olanlar olmayanları Müslümanlaştırmak için İslam'dan aldıkları yeni yorumlarla durumlarına dayanak sağlamışlardır. Bu dönemden kalan birçok kaynakta Müslüman olmayanlara karşı yapılan cihattan söz edilmesi ve kâfirlerin Müslümanlaştırılması faaliyetlerinden bahsedilmesi durumun yeni boyutunu göstermektedir. Türklerin alplik geleneği böylece yeni bir erenlik boyası ile boyanmış ve alperenlik haline gelmiştir. Türklerin Allah'ın dinini yaymak için

⁵ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, Ötüken Yay., İst., 1997, s. 59, 69.

⁶ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2007, s. 170.

⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1990, s., 80-85.

⁸ Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi, 34. Ayet.

yüzlerce yıl yaptıkları uzun ve zor yolculukların sırrını burada aramakta fayda vardır. Yusuf Hashâcib bu ruhu Buğra Han'ın şahsında manzum olarak şöyle ifade ediyor:

"Şarktan bahar rüzgârı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.

*Kâfur gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek bezenmek istiyor."*⁹

Türkleri diğer Müslümanlardan ayıran özellikleri dinlerini yaymayı bir ideal haline getirmeleridir. Bu gaye onların sürekli olarak batıya doğru akmalarına neden olmuştur. Hacı Bayram-ı Veli'ye atfedilen:

"Nagehan bir şâr'a vardım,

Ol şâr'ı yapılır buldum,

Ben dahi yapılır oldum,

Taş u toprağ arasında." dizeleri bu durumu kısa ve öz olarak nitelendirmektedir.

II. İSLAM MEDENİYETİNİN GELİŞİMİ VE OSMANLI MEDENİYETİ

Medeniyetin ne olup olmadığı başta sosyologlar olmak üzere bilim adamları arasında tartışmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu çalışmada Yılmaz Özakpınar'ın medeniyet tanımı üzerinden bazı yorumlarda bulunacağız. Burada altı asırdan fazla bir süre çok geniş alanlarda hükmeden Osmanlı'yı; İslam dinine, Türk kültürüne ve çevre kültürüne dayalı eklektik bir medeniyet olarak ifade edeceğiz. Osmanlı medeniyeti, İslam inancı ve Türk kültürüne dayanır. Yaşadığı toprakların genişliği dolayısıyla diğer medeniyetlerden de etkilenmiştir fakat ona asıl rengini veren inancı, ahlakı ve onun ışığında gelişen kültürüdür. İslamiyet, inanç ve ahlak nizamı olarak, Osmanlı toplumunun sosyolojik temelidir. Kendi medeniyet kaynağımızın bilincine varma, yalnız bilim düşüncesinin gelişmesi için değil, kişiliğin olgunlaşması, manevi huzurun ve toplumsal barışın sağlanması için gereklidir. Rasyonel bir inanç ve ahlak nizamı olan medeniyet bireylerin ruhunu kuşatır, toplumun temelini oluşturur, kültürü besler ve hayata yön verir.¹⁰ Osmanlı medeniyeti dediğimiz zaman böylesine güçlü bir inanç, ahlak ve kültür manzumesini ifade ediyoruz.

Osmanlı Devleti'nin küçücük bir beylikten kısa sürede cihan devletine dönüşmesi üzerinde derin analizler yapılması gereken bir konudur. Osmanlı

⁹ Yusuf Has Hâcib, Kutadgubilig, Çev., Reşit Rahmeti Arat, TTK. Yay., Ankara,1991, s. 16.

¹⁰ Yılmaz Özakpınar, İnsan Düşüncesinin Boyutları, Ötüken Yay., İstanbul, 2009, s. 74- 75.

cihan hâkimiyeti ve dünya nizamı ideali; Türk şuur ve kültürü ile İslam mefkûresi ve cihad ruhuna dayanıyordu. Osman Gazi'nin davalarının kuru bir cihangirlik davası olmadığını belirtmesi, Orhan Gazi'nin ilk Osmanlı medresesini İznik'te kurması ve böylece Hıristiyanlığın tek Allah inancının bozulduğu 325 tarihli İznik Konsülü'ne atıfla, bu dini de tevhit akidesine döndürme mücadelesini ima etmesi bunun işaretleridir. Osmanlı medeniyeti milli, islami, ictimai, idari ve siyasi birçok etkenin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu cihan hâkimiyeti ideali, Peygamberimizin bir hadisinden yola çıkarak İstanbul'u fethetmiş ve böylece bir beylikten çok milletli bir İmparatorluğa dönüşmüştür.¹¹

Osmanlı Devleti'ne taşıdığı misyonu itibariyle maneviyatçı ve paylaşımcı medeniyetlerin en önemlisi demek yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti ilk kuruluşundan itibaren, kendisini zayıf ve mazlum insanların kurtarıcısı ve koruyucusu olarak lanse etmiştir. Varlık nedeninin temelini Osman Gazi'nin vasiyetinde de gördüğümüz gibi açları doyurmayı, muhtaçlara ihşanda bulunmayı, açıkta kalanları ibata etmeyi yerleştirmiştir.¹² Halkı ilgilendiren fermanlarda, "*Reaya taifesi ki Allah'ın bir emanetidir; onları himaye etmek ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemek padişahın vazifesidir,*"¹³ denilmesi halkın refahına verilen önemi göstermektedir. Müslüman olmayanlardan alınan haraç ve cizye, onların zekât gibi İslami vergi ödememelerine ve askerlikten muaf tutulmalarına karşılık gelmektedir. Avrupa'da bunun yoğun biçimde yapıldığı duyulana kadar, uzun yüzyıllar boyunca gayr-i Müslimlere dini manada hiçbir zorlama yapılmamıştır. Devşirme usulü ile Balkanlardan toplanan 8-18 yaşlar arasındaki toplam Hıristiyan çocuk sayısının iki asırda 200 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴

Osmanlı Devleti'ni kurmuş olanlar, erken dönemden itibaren farklı dinî ve etnik topluluklarla yakın temas kurmuşlardır. Osmanlılar, Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarında egemen din Ortodoks Hıristiyanlık olmakla beraber, Ermeni Monofizitler ve hatta Pavlikanlar da vardı. Sünni İslam'a bağlı Osmanlı hükümdarları, bunlar ve Müslümanlar arasında hiçbir ayırım yapmamışlar ve dinin koyduğu vergiler dışında eşit şekilde ilgilenmişlerdir. Bu hoşgörülü din siyaseti daha sonraki hükümdarlar tarafından da aynen

¹¹ Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2008, s. 253-263.

¹² Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz., Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1985, s.38.

¹³ Çağatay Uluçay, XVII. Yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık, Berksoy Bas., İstanbul, 1955, s. 164.

¹⁴ Karen Barkey, Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, 2011, s. 168.

sürdürülmüştür. Dinî hoşgörüyü dayalı millet sistemini ilk kez kanun haline getiren Fatih, bu konuya özel önem vermiştir.¹⁵

15. yüzyıldan itibaren Batı medeniyetinin temeli ilahi kökenlerinden uzaklaştırılıp sekülerleştirilirken, Osmanlı medeniyeti ilahi çizgisini büyük oranda korumuştur. Tanzimat'tan itibaren ilahi boyutuna Avrupa'nın da etkisiyle sekülerlik eklense de, ilahi boyutu tamamen terk edilmemiştir. Bilindiği gibi Avrupa'da uzun yüzyıllar boyunca süren kilise-bilim çatışması sonucunda Avrupa medeniyeti ilahi boyutunu büyük oranda kaybetmiştir. Skolâstik Avrupa medeniyetine ilk darbeyi vuran üç etken; Kilisenin dünya merkezli evren anlayışının Copernicus tarafından yıkılması, Kilisenin Avrupa merkezli tek bir dünya görüşünün Hind Adaları ve Amerika'nın keşfiyle yıkılması, Kiliseyi kutsallaştıran ve merkeze alan Hıristiyanlık görüşünün Martin Luther tarafından yıkılmasıdır. Bu şekilde Hıristiyanlığın, yanlış olsa da, ilahi merkezli görüşünün yıkılması bilimin hâkimiyetini artırmıştır.

Avrupa'yı ilahi kökenli medeniyet anlayışından tamamen uzaklaştırarak, moderniteye giden seküler yolu açan üç önemli bilim adamı olmuştur. Descartes; Varoluşu ilahi kökenlerinden yani yaratılmaktan uzaklaştırıp düşünmeye dayandırmıştır. Kendisi her şeyden şüphe edip, olup olmamasını eşit şekilde ele alırken, şüphesinden ve bunun sonucunda insani düşüncesinden emin olur. Bacon ise; insanın zayıflığının kaynağını, günahından dolayı cennetten kovulup dünyaya indirildiğini belirten dinde görür. İnsan tabiat karşısındaki güçsüzlüğünden onu bilgisi ile yenerek kurtulabilir der. Akıl ve deneyle bilgiye ulaşıldığı için üstünlüğümüz aklımızı kullanmamızla olur. J. Locke ise; Sivil irade ve hürriyeti her şeyin üstünde tutarak bunun üstünde bir ilahi iradeyi tanımaz.¹⁶ Böylece yönetim tanrısalıktan insaniliğe indirgenmiş olur. Hatta kişisel mülkiyeti kutsallaştırarak rızık kavramını ilahi kökeninden uzaklaştırıp dünyevi cennet olarak ifade eder.

Osmanlıların medeniyet anlayışı ağırlıklı olarak ilahi kökenlidir. Yalnız bu medeniyet fikrinin temelini Müslümanlardan ziyade İslam teşkil eder. Yani bu medeniyetin mensubu olmaktan ziyade bu vizyonu taşımak daha önemlidir. Osmanlı Devleti'nin Yavuz zamanına kadar olan dönemi incelendiği zaman bu durum daha açık olarak görülebilir. Yavuz Sultan Selim; Mısır ve kutsal toprakları ele geçirerek Müslümanların halifesi olup, İran

¹⁵ Abdel Rahman Ahmed Salem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dini Hoşgörünün Kökenleri", Osmanlı Hoşgörüsü, Editörler; Kemal Karpat, Yetkin Yıldırım, Timaş Yay., İst., 2012, s. 62.

¹⁶ Abdurrahman Aslan, Modern Dünyada Müslümanlar, İstanbul, 2009, İletişim Yay., s. 96- 98.

tehdidinden dolayı Şiileri hedef haline getirerek çok kültürlülüğe darbe vursa da, onunu zamanına kadar Osmanlı bir farklılıklar imparatorluğu idi. Herkes kendi inancı ve düşüncesi dâhilinde Osmanlı medeniyet vizyonunu taşımak şartı ile bu medeniyetin bir parçası olabiliyordu.¹⁷

Medeniyetleri birbirinden ayıran özelliklerden biri kendisi dışındakilere bakışlarıdır. Osmanlı medeniyetinin temelini Yunus Emre'nin bir dizesinde ifadesini bulan "Yaratılanı yaratandan ötürü sevmek" düşüncesi, Batı medeniyetinin temelini ise Hz. İsa'ya atfedilen: "Tanrının hakkı Tanrı'ya Sezar'ın hakkı Sezar'a" düşüncesi teşkil eder. Osmanlı medeniyeti, maneviyat ve hakkı merkeze yerleştirirken, Batı medeniyeti maddiyat ve menfaati merkeze yerleştirmiştir. Birçok batılı düşünür, 17. yüzyılda hâkimiyetini ilan eden bilimsel ilerlemenin amacının ne olduğu konusunda uzun süre tartışmışlardır. Günümüzde dahi ilerleme ve zenginleşme insanlığın yegâne gayesi gibi gösterilmektedir. Yaşadığımız asırda bu ilerlemenin geldiği noktanın pek de hayra alamet olmadığı görülmüştür. Bundan dolayı ilerlemenin insanlığa ne getirip ne götürdüğü son dönemde en fazla tartışılan konu durumundadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilim kiliseye karşı kazandığı zaferle, toplumsal paylaşmanın yerine kişisel çıkara dayalı özgürlüğü referans aldı.¹⁸ Böylece manevi hâkimiyetin temeli olan hakkın yerini maddi hâkimiyetin temeli olan güç aldı. Batının bilimsel gelişimin temeline yerleştirdiği ve serbest piyasa sisteminin sürekli kutsadığı kişisel çıkar ilkesi, bütün toplumların temeline sosyal adaletsizlikleri bir bomba gibi yerleştirdi. Bu durum dünyanın her yerinde değişik şekillerde sosyal patlamalara neden oldu ve olmaktadır. Kimi zaman Batıda görüldüğü gibi, eşitsizliklerin ve refah düşüşlerinin yarattığı isyanlar, kimi zaman Afrika'da görüldüğü gibi, sömürgeciliğin bir sonucu olan iç savaşlar ve açlıktan ölmeler, kimi zaman Ortadoğu'da görüldüğü gibi, sınır anlaşmazlıkları ve dinsel tartışmalardan doğan savaşlar ve terör.

Osmanlı medeniyetinde referans olan hak ve paylaşımcılığa dayalı sosyal sorumluluk ilkesi bu durumun getirdiği zararlara bir çözüm olabilir. Osmanlı hükümdarları kendilerini su gibi bereket kaynağı olarak görmüşlerdir. Bu durum Münecimbaşı tarihinde şöyle anlatılır: "*Müverrihlerden birçoğunun rivayet ettiğine göre Ertuğrul Gazi, Osman Gazi doğmadan bir gece rüyasında ocağından bir suyun kaynayıp gittikçe*

¹⁷ Karen Barkey, a.g.e., s. 173.

¹⁸ Ayşe Buğra, İktisatçılar ve İnsanlar, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 278- 281.

çoğaldığını, büyük bir deniz haline gelerek bütün yeryüzünü doldurduğunu gördü."¹⁹ Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren sürekli olarak ferdiyetçiliğin güce dayalı başboş hareketlerini sınırlamış, mülkiyeti genelde elinde tutarak, üretim düzenini korumuş ve uyguladığı idari tedbirlerle aşırı zenginleşmeyi ve fakirleşmeyi engellemiştir. İç ve dış ticareti düzenleyen devlet, koyduğu vergilerle vurgunculuğu ve stokçuluğu önleyerek aşırı zenginleşmenin önüne geçmiştir. Bu durum belki Batıdaki ilerlemelerin Osmanlı Devleti'nde yaşanmasını engellemiştir, ama insanın, Kapitalizmin getirdiği serbest ekonomik sistemin gönüllü kölesi olmasının önüne de set çekmiştir.

Osmanlı, İslam medeniyetinin dünyaya yön vermiş son mükemmel örneğidir. Bildiğimiz gibi İslamiyet, Mekke'de doğmuş ve ilk yayılmasını Arap yarımadası ve komşu bölgelerde gerçekleştirmiştir. Peygamberimiz ve dört halife döneminden sonra özellikle Emeviler döneminde diğer milletler ve dinlerle ilişkileri problemlili olmuştur.²⁰ Endülüs medeniyeti dışında çok kültürlülük örnekleri pek hoş karşılanmamıştır. Türkler ise tarihin ilk dönemlerinden itibaren değişik milletlerle ve dinlerle iç içe yaşamıştır. Bu durum Türklerde diğer inançlarla ve milletlerle birlikte yaşama kültürünü geliştirmiştir. Orta Asya'dan sürekli batıya ilerlediği dönemde Türklerin bu özellikleri sürekli gelişim göstermiştir. Selçuklu ve Osmanlı medeniyetinin çok milletli ve çok kültürlü yapısı, birlikte barış içinde yaşamanın örnekleridir.²¹

Yaşadığı altı asra yakın süre içinde dört asır Ortadoğu'nun dirlik ve düzenini sağlayan Osmanlı sistemine, modern tarihçilerin çoğu "*Pax Ottomana*" yani "*Osmanlı Barışı*" demektedirler ki, bu onların hayranlık besledikleri "*Pax Romana*"nın belki de daha üstünde bir medeniyeti ifade eder. "*Osmanlı Barışı*" ifadesi, ilk Osmanlı Anayasası diyebileceğimiz Fatih Sultan Mehmed'in Kanunname'sinde geçen "*Nizam-ı Âlem*" deyiminin günümüze uyarlanmış tercümesinden başka bir şey değildir. Bu barış 19. yüzyılda özellikle Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni fikirler nedeni ile sarsıldı ve 20. yüzyılda bütün dünyayı saran birinci dünya savaşının neticesinde sona erdi.

Osmanlı Devleti, doğudan batıya doğru değişik aşamalardan geçerek gelişen sürecin sonucunda doğmuş bir Türk- İslam medeniyetini ifade eder. Uzun süre dolaştığı yerlerden ve iklimlerden etkilenmiş ve yüklü bir tecrübe

¹⁹ Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, Çev., İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Eser, s.,44.

²⁰ Marshall G. Hodgson, İslam'ın Serüveni, Terc. Kollektif, İz Yay., İstanbul, 2000, C. 1, s. 173-250.

²¹ Ziya Kazıcı, Mehmet Şeker, İslam-Türk Medeniyeti Tarihi, Çağrı Yay., İstanbul, 1982, s. 63-73.

dağarcığı ile donanmıştır. Öncelikle İlkçağ Çin, Hind ve İran medeniyetleri ile Bizans kültürünün ve İslam medeniyeti aracılığı ile Eskiçağ Ege medeniyetinin mirasını taşımaktadır. Bütün bu medeniyet ürünlerinin, tarihi süreçte takip edilen; bilge, alp, eren ve alperenlik kültürü tarafından yoğrulduğunu da unutmamak gerekir.²² Yaşanan bu süreç Osmanlı Devleti'nin içine kapanarak farklı kültürleri dışlamasını ve ötekileştirmesini engellemiştir.²³

Türklerin Talas savaşında yerine getirdiği rol hem İslam dünyasının gidişatını değiştirmiş hem de Türklerin kaderini etkilemiştir. Talas savaşından itibaren İslam ile barışma süreci sonucunda İslam Dini yeni muhafızlar kazanırken, Türkler de kendilerini tarih sahnesinde ifade edebilecek evrensel bir dine sahip olmuşlardır. Bu iki yönlü kazanım Türk ve İslam'ı etle tırnak gibi birbirinden ayrılmaz hale getirmiştir. İslam medeniyetinde benliğini kazanmış olan Türklüğün günümüzdeki temel sorunu kendini tanımaması ve kendisinin bin yıllık emekle oluşturduğu İslam medeniyetinden uzaklaşmasıdır. Bu paradigma değişikliğinde, Tanzimat'ın İlanı ana kırılma noktasını teşkil eder. İslam medeniyetinin belirgin özelliklerini tanımadan, bir Türk-İslam medeniyeti olan Osmanlı medeniyetini tanıyamayız ve onun devamı olan Türkiye'ye doğru yön veremeyiz. Bu nedenle İslam'dan yoksun kılındığı takdirde Türk kültürü ve medeniyetinden bahsedemeyiz. Sonuçta Osmanlı medeniyeti yaşadığı alan itibariyle; başta İslam olmak üzere bütün eski medeniyetlerin izlerini taşımaktadır.

III. TANZİMAT SONRASI OSMANLI MEDENİYETİ

Osmanlı Devleti'ne batılı bir şekil vermek ve Fransız ihtilali ilkelerini halka uyarlamak için ilan edilen Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin pek hayrına olmamıştır. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti kendi medeniyet havzasından bilinçli veya bilinçsiz olarak sürekli şekilde uzaklaşmıştır. Tanzimat fermanı ile dini devletten ayırmanın ilk adımı atılmıştır diyebiliriz.²⁴ Bu uygulama yalnız kanunlarla sınırlı kalmamış, Batı düşünceli aydınlar ile muhafazakâr aydınlar ve halk arasında sürekli bir çatışma ortaya çıkmıştır.

Medeniyetin doğudan batıya kaydığı yüzyılımızda medeniyetlerin birbirine etkisi konusunda yeni paradigmatik değişiklikler yapma zamanı gelmiştir. Doğunun köklü medeniyetleri olan Çin, Hind ve İslam

²² Ş. Teoman Duralı, Felsefe- Bilim Nedir, Dergah Yay., İstanbul, 2009, s. 119.

²³ M. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ötüken Yay., İstanbul, 1986, s. 140-173.

²⁴ Mehmet Şeker, Ziya Kazıcı, a. g. e., s. 77.

medeniyetlerinden alınacak önemli çok kültürlü yaşam dersleri vardır. Nasıl, Asya'nın tarihi Batı'nın etkisi göz ardı edilerek anlaşılamazsa, Batı'nın tarihi de Asya etkisi göz ardı edilerek derinlemesine kavranamaz. Medeniyet anlayışı konusunda belki de tarihçilerin en eksik olduğu yönlerden birisi doğunun batıya etkisidir.²⁵

1789 Fransız ihtilalinin en önemli sonucu çok milletli imparatorlukların sonunu getirip, ulus devletlerin yolunu açması olmuştur. Bu tarihten itibaren dünya tarihinin gidişatı geri dönülmez biçimde değişmiş ve bu paradigma değişikliğinden kaynaklanan karışıklıklar günümüze kadar hiç bitmemiştir. Bu dönemden itibaren yaşanan sürekli savaşlar insanlığı bunalımdan bunalıma sürüklemiştir. Bütün bunların yarattığı buhranlar insanlığı gerek maddi gerekse manevi manada geriye götürmüştür. Ünlü Alman filozof Nietzsche'nin *decedance* (bozulma, çözülme) dediği durumun asıl nedeni belki de budur.²⁶

Avrupa medeniyetinin temelinde kendisine bir rakip araması vardır. İlk çağlardan itibaren Avrupa medeniyeti ve onun devamı olan Amerika medeniyetinde bu durumun izleri her zaman görülebilir. Antik Yunan'da vatandaşlar ve köleler, Roma'da yine aynı durum, Ortaçağ Avrupa'sında senyör ve serf ve günümüze kadar devam eden durum. Avrupa medeniyeti daima kapsayıcılıktan ziyade dışlayıcılık ve ötekileştirme ile kimlik kazanmıştır. Bu durum Batı medeniyetinin genlerine işlemiştir diyebiliriz. Son dönemde Afganistan, Filistin, Irak ve Suriye'de yaşananlar bu tavırdan vazgeçilmesi gerektiğini açık biçimde göstermektedir. Dünya barışı için ötekileştirmeden ziyade kapsayıcı bir dile ve uygulamaya ihtiyaç vardır.

Daha önceki Türk- İslam medeniyetlerinde ve Osmanlı medeniyetinde tam tersine bir durum vardı. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren kapsayıcı ve içselleştirici bir misyonu seçmiştir. Halil İncılık buna "istimalet" yani, fethedilen yerlerde yaşayanların kendilerine meyledecek şekilde idare edilmesi demektir.²⁷ Bu durum ona atalarından miras kalmıştır. Türk İslam devlet geleneğinin temeli, İslam dininin getirdiği ilkeleri en ileri noktaya kadar yaymaktır. Bundan dolayı fethedilen bölgelerde insanları dışlamaktan ziyade kazanmak ve içselleştirmek için çalışılır. Bu özelliği Ekrem Hakkı Ayverdi şöyle ifade eder: " *Osmanlılar, her yere adl ve insaf ile uzanmışlar, zapt ettikleri topraklarda yalnız ilâ-yı Kelimetullah'ı*

²⁵ İzzet Tanju, *Tarih Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009, s. 38- 39.

²⁶ Fehmi Baykam, *Nietzsche'nin Felsefesi*, Kaknüs Yay., İst., 2000, s. 17- 43.

²⁷ Halil İncılık, *Doğu Batı Makaleler- II*, Ankara, 2008, s. 115.

düşünmüşlerdir. İlä-yı Kelimetullah, mağlup milletleri asla Müslümanlığa icbar değildir; ancak Allah'ın söz ve emirlerini onlara kadar götürüp orada yeşermesi için bir zemin hazırlamaktır. Bu kadar halis bir maksat ve gaye için bir cihan devleti emelinde olan insan feragatkâr, serdengeçti, gurursuz, sade ve içi dışı bir olacaktır."²⁸

Tanzimat'tan itibaren batılı tarzda yetişen aydınlar, Türk-İslam geleneğinin kapsayıcılığından uzak yetişmişlerdir. İmparatorluk vizyonundan uzak yetişen bu aydınlar tabiri caizse küçülmüşler ve küçültmüşlerdir. Osmanlı geleneğinden gelen aydınlar kapsayıcı bir bakışla insanlara bakarken, yeni aydın tipi dışlayıcı bir bakışla bakmaya başlamıştır. Maalesef bu dışlama Türk milletinin İslam'a girdikten sonraki dönemde ürettiği bütün kültürel ve medeni değerleri kapsamaktadır. Bu yaklaşım sonucunda Osmanlı Devleti yıkıldığı gibi bu batıcı aydınların öncülük ettiği devletler de sürekli iç çatışmalar yaşamıştır. Bunu imamesini ve ipliğini kaybetmiş bir tespihe benzetebiliriz. Buradaki imame Osmanlı Devleti iplik ise kapsayıcılık ruhudur.

Günümüzde dahi sol ve liberal aydınların siyaset felsefesi ve hayalleri batı düşüncesinin ötekileştirici yapısının etkisi altındadır. Bunun tersine ifadeler kullanmalarına rağmen Osmanlı varisi İslam dünyasının durumu bunu göstermektedir. Bundan dolayı Türk düşünce tarihi, batılı ve batıcı aydınlar açısından nesne olmanın ötesine geçememiştir. Müstemleke aydını diyebileceğimiz bu tipler tarafından 19. asırdan itibaren Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı cezbedici hastalıklara bir alternatif üretilemeyeceği açıktır. Batı medeniyetini sorgulamadan taklit etme, Türk-İslam düşüncesinin yüzlerce yıldır süren aktif üretkenliğini yok etmiş, pasif bir hareketsizlik durumuna sürüklemiştir. Bunun nedeni yüzlerce yıl süren Avrupa'daki kilise-bilim çatışması iken, Müslüman aydınlar gönüllü kölesi olmayı kabul ettikleri batı'dan bu hastalığı kapmışlardır. Bildiğimiz gibi kilise-bilim savaşının sonunda din adamlarının yerini entelektüeller, dinin yerini de bilim almıştır.²⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Avrupa hiçbir zaman kapsayıcı ve çok kültürlü olamadı. Bunu, Avrupa'nın tarihi köklerinde ve genlerinde açıkça görebiliriz. Osmanlı'nın hoşgörü ve çok kültürlülükten doğan birlikte yaşama kültürü ise insaflı bütün tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Günümüzde dahi çatışmalara sahne olan Kahire, Beyrut, Selanik, Şam, Üsküp vb. şehirler bunun yaşayan örnekleridir. Avrupa'da da bu tür şehirler varsa da onlarla Osmanlı'dan kalan şehirleri karşılaştırdığımız zaman çok kültürlü yaşama nasıl

²⁸ Altan Deliorman, Işıklı Hayatlar, Kubbealti Neşriyat, İst., 2004, s. 122.

²⁹ Paul Johnson, Entellektüeller, Çev. Ayşe Polat, Paradigma Yay., İstanbul, 2008, s. 11.

bakıldığını daha iyi görebiliriz. Avrupa, uzun yıllar ülkeleri sömürdükten sonra kendi işgücünün yetersiz kalmasından itibaren bu ülkelerin insanlarını da bir köle gibi sömürmeyi denemiştir. Günümüzde batının yaşadığı sosyal ve ekonomik gerilemenin nedeni belki de, sömürgeciliğin sonunun gelmesidir.³⁰

Türk İslam medeniyeti "Yaratılanı sev yaratandan ötürü" felsefesini, Batı medeniyeti ise "Faydalı olan iyidir" felsefesini izlemektedir. Bundan dolayı Batı medeniyeti, kendi ülkeleri haricinde hiçbir yerin huzur, refah ve özgürlüğünü düşünmüyor izlenimi vermektedir. Son dönemde kullanılmaya başlanan çevrecilik ve nükleer enerjinin sınırlandırılması sanki bu yöntemin bir devamıdır. Teknolojiden nano teknolojiye geçmekte olan Batı medeniyeti, bazı sınırlamalarla kendisi dışındakilerin çağ atlamasını istememektedir. Kendi sanayisini daha ileriye götürdüğü anda diğer sanayileşmekte olan ülkeleri atmosfere fazla miktarda zararlı gazlar bırakmakla suçlayarak kendisine bağımlı pahalı filtreleme yöntemlerine zorlamaktadır.

Batı dünyası aşağı yukarı bütün değerleri kurumsallaştırarak değersizleştirmiştir. Bir manada metalaştırmıştır da denilebilir. Batı dünyası için işe yaramayan veya bir katma değer sağlamayan hiçbir değer kıymet ifade etmez. Bir Amerikan yerlisinin dediği gibi: "Avrupalılar topraklarımıza gelmeden onların İncil'i bizimse altınımız vardı. Onlar buraya geldikten sonra ise onların altını oldu bizim İncil'imiz." Bu durumu ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin hatıralarını okuduğumuz zaman da görüyoruz. 1. Dünya savaşının hemen akabinde dönemin İngiltere Başbakanı Lloyd George ile arasında geçen bir hatırasını şöyle anlatıyor: " *Birgün bazı belgeleri önüne koydum. Bazı şeyleri incelerken açıktan konuşma huyu vardı. Belgelere bakarken; Mezopotamya... sulama... petrol... alalum. Filistin... kutsal topraklar... siyonizm... alalum. Suriye... hımm... işimize yaramaz... Fransızlar alsın.*"³¹

İbn-i Haldun'un medeniyetler konusunda ifade ettiği "medeniyetler de canlılar gibi doğar, büyür, yaşlanır ve ölür," teorisi devletler için doğru olsa da medeniyetler için doğru değildir. Medeniyetler ölmez, ancak yorulur, hantallaşır ve yeni temsilciler tarafından tekrar yükseltilir ve yeniden hâkimiyet kurar. Buna 'medeniyetlerin paradigmatik dönüşümü' ismini verebiliriz. 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ilerleme imkânı bulamayan İspanya ve Portekiz'in öncülüğünde gelişen Avrupa'nın sömürgeci ve menfaatçi medeniyeti diğer medeniyetlere üstünlük sağlamıştır. Günümüze kadar Amerika'nın da öncülüğünü yaptığı Batı medeniyeti kendi dışındaki

³⁰ Mehmed Akif Ersoy, İstiklal Savaşı Hitabeleri, Bahar Yayınları, İstanbul, ?, s. 513-517.

³¹ Arnold Toynbee, Hatıralar, Çev. Deniz Öktem, Klasik Yay., İstanbul, 2005, s. 249.

dünyaya mutluluk getirememiştir. Haddi zatında kendi insanını maddi manada refaha ulaştırırsa da diğer insanların kan ve gözyaşıyla yoğrulan bu maddi refah, manevi mutluluk getirememiştir. Bunun sıkıntıları hâlen sürmektedir.

Uluslar arası sistem sürekli değişimler göstermiştir ve biz yeni bir değişimin eşiğindeyiz. Bu değişim sadece devletlerin ve devlet adamlarının politik ve askeri eylemleri nedeniyle değil; tarihin derinliklerinde oluşan ve zamanla yolunu bularak yüzeye çıkan daha medeni değişimler nedeniyle de meydana gelebilmektedir.³² Bu değişimle doğru şekilde yüzleşebilirsek dünyaya vereceğimiz önemli medeni değerler olabilir.

IV. OSMANLI MEDENİYETİNDEN ALINABİLECEK DERSLER

Değişik dilden, dinden, ırktan ve renkten insanların bir arada huzur içinde yaşadığı çok milletli imparatorlukların yıkılması üzerinden yaklaşık bir asır geçti. Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan ve 20. yüzyılda kesin hâkimiyetini sağlayan ulusa dayalı devlet anlayışının eksik yönleri iyiden iyiye ortaya çıktı. Dünyanın birçok noktasında insanı insanlığından utandıran soykırımlar, savaşlar ve göçe zorlamalar halen devam etmektedir. Bu durum sadece kendisine yabancı olanlara karşı değil, aynı zamanda kendi dilinden, dininden ve ırkından olanlara karşı da görülebilmektedir. Bu noktada Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin bütün farklılıkları Anadolu'da 8 asra yakın nasıl bir arada huzur içinde yaşattığının incelenmesi ve temel dinamiklerinin belirlenmesi yararlı olur.

Artık medeniyetin ilk kullandığı manada manevi temellerini tekrar hatırlamanın zamanı gelmiştir. Medeniyeti, sırf bilimsel ve teknolojik ilerleme manasında kullanılırsa, günümüzde acı biçimde görüldüğü gibi insanlığa refah ve mutluluk getirilemez. İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliği düşünmesidir. Öyleyse medeniyet dediğimiz olgu, insanın düşünce dünyasına hitap etmelidir. Osmanlı sisteminin uzun asırlar boyunca 'millet sistemi' ile sağladığı gibi, insanın kendi inanç dünyasına göre zenginleşmesine müsaade edecek yöntemler geliştirilmelidir. İnsanlık tarihi bize göstermiştir ki, bir medeniyetin temel dinamiği manevi değerlere verdiği önemdir. Batı medeniyetinin bu ayağı sürekli eksik kalmıştır. Tarihi belleği ve kökenleri batı'yı maddiyatçı, doğu'yu ise maneviyatçı yapmıştır. Medeniyetin yeniden doğuya kayması bu yönüyle düşünüldüğü zaman insanlık için yeni bir şanstır.

³² Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Çev., Birtane Karanakçı, İş Bankası Yay., Ankara, 1991, s. 632.

Burada tartışılması gereken önemli bir konu vardır. Medeniyetin doğuya kayması ne şekilde anlaşılmalıdır? Kanaatimizce burada iki durum olabilir. Birincisi; ünlü medeniyet tarihçisi Arnold Toynbee'nin dediği gibi, doğunun batılılaşması, yani batının tekniğini, kültürünü, toplumsal ve siyasal kurumlarını, feminizmini, eğitim metodlarını ve siyasal sistemlerini almasıdır.³³ İkincisi; Mehmed Akif Ersoy'un da övdüğü Japonya örneğinde olduğu gibi, doğunun kendi manevi değerlerini koruyarak batının teknolojisi ile mezcedip dünyanın hizmetine sunmasıdır. Belki de bunu en iyi ifade eden Akif'in şu dizeleri olsa gerektir:

"Doğrudan doğruya Kuran'dan alıp ilhamı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı."

21. yüzyılın içinde bulunduğumuz bu dönemde dünya yeni bir yol ayrımındadır. Yaklaşık bir asırdır dünyanın hâkim olan Anglo-Sakson medeniyeti büyük sarsıntılar içindedir. Batı medeniyeti adını verebileceğimiz bu akım kendi düşüşünü yavaşlatmak veya diğer ülkeleri de kendisiyle beraber çekmek için tarihte de gördüğümüz gibi her türlü kışkırtmaya girebilmektedir. İnsanlık âlemi 1789 Fransız ihtilalinin hâkim kıldığı sekülerleşme sonucunda Nietzsche'nin insanlar için ifade ettiği 'decedance', yani düşüş, bozulma sorununu uzun süredir medeniyetler alanında da yaşamaktadır. Kenneth Boulding'in ifade ettiği gibi belki de 21. yüzyıla en uygun tanım 'bunalım yüzyılı' olacaktır. Büyük bunalımların insanlık için ne getireceği, tahmin edilmesi en zor durumlardan birisidir.

SONUÇ

İslam'ın yayılma sürecine baktığımız zaman Medine döneminin Mekke döneminden daha başarılı olduğunu görürüz. Bunun temel nedeni, Mekke toplumu homojen yapıda iken, Medine toplumunun heterojen yapıda olmasıdır. Yani Mekke'de neredeyse sadece putperestler bulunurken, Medine toplumunun yarısı putperest, kalan yarısı başta Yahudiler olmak üzere başka inançlardandı. Anadolu ve buraya gelen Türklerin durumu Medine'deki ilk dönem ile büyük benzerlikler göstermektedir. Bu bölge tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Türkler Anadolu'ya yeni bir renk ve heyecan getirmiş ve bu durum yaklaşık 8 asır sürmüştür.

³³ Arnold Toynbee, Medeniyet Yargılanıyor, Çev., Ufuk Uyan, Yeryüzü Yay., İstanbul, 1980, s. 104-105.

Selçuklular ve onların devamı olan Osmanlılar hem bu toprakları Müslümanlaştırmışlar, hem de kendileri dairesi içine girdikleri İslam medeniyetinin bayraktarlığını yapmışlardır. İslamiyet, Türk toplumunun eski kültürünü yeni değerlerle kuvvetlendirmiş ve yeni bir hamle yapmaya hazır hale getirmiştir. Türk tarihinden gelen özellikler, İslamiyet'in getirdiği dünya görüşü ve ahlak nizamı ile birleşerek Selçuklu Devleti'ni, Anadolu Selçuklu Devleti'ni, Osmanlı Devleti'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ruh ve şuuru oluşturmuştur. Bir devletin sosyal yapısının temelinde o milletin ruhu vardır. Altı asra yakın üç kıtada hükmeden bir imparatorluğun kendisini zorlayan bir güç olmadan bütün din ve ırklara bu şekilde hükmetmesinin nedeni iyi tespit edilmelidir.

Medeniyetler arası çatışmanın gündemde olduğu, insanların ırklarından ve inançlarından dolayı öldürüldüğü günümüzde, Osmanlı örneğini bir defa daha incelemenin zamanı gelmiştir. Teknolojinin son derece ilerlediği zamanımızda insanlığın diyalog ve hoşgörüyü her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır. Osmanlı medeniyetinin bize miras bıraktığı, çok kültürlü ve çok dinli sosyal yapı günümüzde hem dünyanın hem de ülkemizin muhtaç olduğu hoşgörüyü örneklik edebilecek yaşam biçimlerinden birisidir. Bir milletin rahat ve huzur içinde yaşaması için mensubu olduğu medeniyetin özelliklerini taşıması gerekir. Osmanlı Devleti son iki asrında Batı karşısındaki sürekli yenilgileri nedeniyle, bilinçli veya bilinçsiz olarak kendi medeniyet çizgisinden uzaklaşmıştır. Medeniyetimizle barışmak ve onun bazı özelliklerinden faydalanmak bizi en azından millet olarak daha mutlu kılacaktır.

Yaşadığımız dönemde birbiriyle alakalı veya alakasız birçok gelişmeler yaşanmaktadır. Dünyanın gideceği yön bu günlerde biçimlenmektedir. Burada bin yıldır Türk-İslam medeniyetinin temsilciliğini yapan Türk milletinin ve onun temsilcisi olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin söyleyeceği şeyler olmalıdır. Türkiye bu dönüm noktasında insanlığa ne gibi katkılarda bulunabilir iyi değerlendirilmelidir. Türk tarihinin getirdiği medeniyet tecrübesi ve 'Osmanlı Barışı' örneği günümüz dünyası için en önemli kılavuz olacaktır. Bir asra yakın süredir insanlığın yaşadığı birçok sıkıntı ve hastalık için bu tecrübeden önemli tedavi yolları çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

- Aslan, Abdurrahman, *Modern Dünyada Müslümanlar*, İletişim Yay, İstanbul, 2009.
- Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz., Nihal Atsız, Ankara, 1985.
- Barkey, Karen, *Farklıklar İmparatorluğu Osmanlılar*, Versus Yay., İst., 2011.
- Baykam, Fehmi, *Nietzsche'nin Felsefesi*, Kaknüs Yay., İst., 2000.
- Buğra, Ayşe, *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- Deliorman, Altan, *Işıkli Hayatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İst., 2004.
- Duralı, Ş. Teoman, *Felsefe- Bilim Nedir*, Dergah Yay., İstanbul, 2009.
- Ersoy, Mehmet Akif, *İstiklal Savaşı Hitabeleri*, Bahar Yay., İstanbul, ?.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Grousset, Rene, *Step İmparatorlukları*, Çev., Halil inalcık, T.T.K., Ankara, 2011.
- Hashacib, Yusuf, *Kutadgubilig*, Çev., Reşit Rahmeti Arat, Ankara, 1991.
- Hodgson, Marshall G., *İslam'ın Serüveni*, Kolektif, İz Yay., İstanbul, 2000.
- İnalçık, Halil, *Doğu Batı Makaleler-II*, Doğubatu Yay., Ankara, 2008.
- Johnson, Paul, *Entellektüeller*, Çev. Ayşe Polat, Paradigma Yay., İstanbul, 2008.
- Kazıcı, Ziya, ŞEKER, Mehmet, *İslam-Türk Medeniyeti Tarihi*, Çağrı Yay., İst., 1981.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1988.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İş Bankası Yay., Ank., 1991.
- Köprülü, M. Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Yay., İstanbul, 1986.
- Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, Çev., İsmail Erünsal, 1001 Eser.
- Niyazi, Mehmet, *Medeniyetimizin Analizi ve Geleceği*, Ötüken Yay., İstanbul, 2007.
- Niyazi, Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2007.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2008.
- Özakpınar, Yılmaz, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları*, Ötüken Yay., İst., 1997.
- Özakpınar, Yılmaz, *İnsan Düşüncesinin Boyutları*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009.
- Özakpınar, Yılmaz, *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötüken Yay., İst., 2005.
- Salem, Abdel-Rahman Ahmed, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dini Hoşgörünün Kökenleri", Osmanlı Hoşgörüsü, Editörler; Kemal Karpat, Yetkin Yıldırım, Timaş Yay., İst., 2012.
- Sarıçam, İbrahim, ERŞAHİN, Seyfettin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, T.D.V., Ank., 2006.
- Toynbee, Arnold, *Hatıralar*, Çev. Deniz Öktem, Klasik Yay., İstanbul, 2005.
- Toynbee, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor*, Çev. Ufuk Uyan, Yeryüzü Yay., İst., 1980.
- Tanju, İzzet, *Tarih Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009.
- Uluçay, Çağatay, *XVII. Yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık*, Berksoy Bas., İstanbul, 1955.